

Tuija Parvikko

Lähteneet ja jääneet. Muistamisen ja vaikenemisen historiaa Italian koillisella rajaseudulla

Tässä esseessä tarkastellaan kriittisesti muistelukerronnan ja kurinalaisen historiantutkimuksen välistä suhdetta kolmen Italian lähihistoriaan liittyvän uuden tutkimuksen valossa. Analysoimalla toisen maailmansodan ratkaisujen laukaisemia italialaisen väestön muuttoliikkeitä ja niihin liittyneitä identiteettivalintoja osoitetaan, että kiinnostavimpia tutkimustuloksia saadaan usein ylittämällä tieteenalojen välisiä rajoja, yhdistämällä erilaisia teorioita, aineistoja ja metodeja sekä säilyttämällä kriittinen etäisyys tutkimuskohteeseen.

Muistitietotutkimus ja historiantutkimus

Mitä muistamiselle ja unohtamiselle tapahtuu ajan kuluessa? Auschwitz-Birkenauin leiriltä eloonjäänyt italiansuomalainen Primo Levi pohti tätä kysymystä neljäkymmentä vuotta leirikokemuksiensa jälkeen 1980-luvulla. Hänen mukaansa ajan kuluessa äärimmäistenkin kokemusten muistot haalistuvat ja jähmettyvät itseään toistaviin muotteihin. Muistelu kyllä auttaa säilyttämään muistot tuoreina ja elävinä, mutta samalla se on myös omiaan ohjaamaan niitä aina samoina toistuviin muistumiin. Muistelijat saattavat huomaamattaan omaksua aineksia muilta kuulemistaan tai muiden kertomista tarinoista ja sisällyttää ne osiksi omia kokemuksiaan. Muistoja saattaa vääristää myös äärimmäisten kokemusten aiheuttama traumatisoituminen ja siitä seurannut torjunta tai ääritilanteen aiheuttama kyvyttömyys ymmärtää, mitä oli tapahtumassa ja mistä oli kysymys.

Italialaisen muistitietotutkijan Alessandro Portellin mukaan muistelukerronnan tutkimuksessa ei olekaan kysymys yhden ja ainoan totuuden esiin kaivamisesta tutkimuksen keinoin. Haastatteluaineistoa kokoavan muistitietotutkijan tehtävä on kuunnella, mitä sanottavaa muisteliijoilla on omasta menneisyydestään ja miten he sen kokevat. Haastateltavat eivät kerro ainoas-

taan siitä, mitä he tekivät vaan myös siitä, mitä he halusivat tehdä, mitä he uskoivat tekevänsä ja mitä he haastatteluhetkellä uskovat tehneensä. Kysymys on siis muistelijoiden oman ”subjektiivisen totuuden” esiin kaivamisesta. Muistitietotutkimuksessa korostuu menneisyyden tarkastelu nykypäivän näkökulmasta. Menneisyys sekä sen tapahtumien ja kokemusten merkitys avaavat näkökulman nykypäivästä menneisyyteen. Sen avulla jäsentyy, mikä merkitys menneisyydellä tässä päivässä on.

Vaikka muistitietotutkimus eroaa selkeästi arkistolähteisiin ja muihin aikalaisdokumentteihin nojaavasta kurinalaisesta historian tutkimuksesta, jonka tehtävänä on selvittää menneiden tapahtumien oikea laita ja niiden kulttuuriset, yhteiskunnalliset ja kulttuuriset suhteet ja merkitykset omassa ajassaan, muistelukerrontaa käytetään usein hyväksi myös historian tutkimuksessa. Se voi antaa konventionaalisesta historian tutkimuksesta poikkeavaa tietoa etenkin kansalliseen historiaan liittyvistä kiistakohteista.

Muistelukerronnan tutkimus voi kuitenkin osoittautua myös sudenkuopaksi, jos tutkija ei onnistu pitämään riittävää etäisyyttä tutkimuskohteeseensa ja haastateltaviinsa vaan tempautuu liiaksi mukaan näiden kertomuksiin alkaen pitää niitä historiallisena totuutena tutkittavasta aikakaudesta ja sen historiallisesta tilanteesta. Toisen sudenkuopan muistelukerrontaan nojaavassa historian tutkimuksessa voi muodostaa ajallisen etäisyyden kasvaminen niin suureksi muisteltavaan aikaan ja tapahtumiin nähden, että niitä koskevat muistot haalistuvat ja sekoittuvat Primo Levin kuvaamalla tavalla muilta kuultuihin tai luettuihin muistoihin. Kolmas sudenkuoppa koskee muistelijan ikää suhteessa muisteltaviin tapahtumiin ja aikakausiin. Esimerkiksi toista maailmansotaa ja sitä seuranneita vuosia koskevan tutkimuksen yhteydessä tämä tarkoittaa, että 2000-luvulla tehdyt haastattelut on tehty ihmisille, jotka olivat muisteltavien tapahtumien aikoina vasta pieniä lapsia, jotka eivät vielä pystyneet ymmärtämään asioiden laajempia yhteyksiä. Lisäksi kansallista historiaa koskevia kiistakohteita ja kipupisteitä koskevassa tutkimuksessa muistelukerrontaa voidaan käyttää keinona puolustaa tai vastustaa jotain tiettyä tulkintaa niistä.

Italiassa tällaisen kiistakohteen muodostaa Italian koillisrajan 1900-luvun historia, jonka dramaattisten tapahtumien merkityksestä italialaisten kansalliselle identiteetille ja kansakunnan poliittiselle itseymmärrykselle ei ole saavutettu yksimielisyyttä. Toisen maailmansodan päättymisen päivistä alkaen kiistaa on käyty ennen kaikkea siitä, ovatko koillisrajan tapahtumat

saaneet niiden ansaitseman huomion ja arvon kansakunnan historiallisessa kertomuksessa ja niitä koskeissa kansallisissa rituaaleissa.

Tässä esseessä tarkastelen kolmea 2020-luvulla ilmestynyttä tutkimusta, jotka käsittelevät toista maailmansotaa seuranneiden joukkopakojen ja siirtolaisuuden muistamista ja historiaa Italiassa. Kahdessa niistä keskitytään istrianitalialaisten sodanjälkeisen historian ja kokemusten analysointiin, kun taas kolmannessa rajaseudun väestöliikkeitä tarkastellaan osana sotaa seuranneita laajoja dekolonisaatioprosesseja.

Italiankroatialaisen historioitsijan Mila Orličin tutkimuksessa *Identità di confine* tarkastellaan Istrian 1900-luvun historiaa ja analysoidaan toisen maailmansodan seurauksena Jugoslavialle luovutetusta Istriasta paenneen väestön sodanjälkeisiä kokemuksia ja vastaanottoa Italiassa. Slovenialaisen antropologin Katja Hrobat-Virlogetin tutkimus *Silences and Divided Memories* puolestaan käsittelee istrianitalialaisen väestön kokemuksia sosialistiseksi muuttuneeseen Jugoslaviaan jäämisestä. Näitä kahta tutkimusta yhdistää pyrkimys kyseenalaistaa Istriasta lähteneiden ja sinne jääneiden ihmisten selkeät kansalliset identiteetit ja hahmottaa uutta tapaa tarkastella rajaseudun ihmisten kulttuurisia, historiallisia ja poliittisia identifikaatioita hybridien tai liikkuvien identiteettien näkökulmasta.

Sekä Orlič että Hrobat-Virloget ehdottavat, että Italian koillisen rajaseudun 1900-luvun muuttoliikkeitä pitäisi tarkastella transnationaalilla eurooppalaisella tasolla osana ajan suuria sotia seuranneita valtavia väestöjen pakkosiirtoja, joiden uhreiksi joutui monia muitakin väestöryhmiä kuin istrianitalialaiset. Yhdysvaltalaisen historioitsijan Pamela Ballingerin tutkimuksessa *The World Refugees Made* kyseenalaistetaan tämä uudessa italialaisessa historiantutkimuksessa laajasti omaksuttu näkemys ja esitetään, että Italian koillisen rajaseudun väestöliikkeitä pitäisi tarkastella osana toisen maailmansodan seurauksena käynnistynyttä dekolonisaatioprosessia, joka koski kaikkia Italian kuningaskunnan ja fasisminkauden valloituksia eikä pelkästään Istriaa. Samalla italialaisen väestön poismuuttoa Istriasta pitäisi tarkastella pakkosiirtorekisterin asemesta osana 1800-luvulla käynnistyneitä laajoja migraatioprosesseja, jotka jatkuvat edelleen.

Italian koillisrajaa koskevan muistelukerronnan konteksti

Italia laajeni ensimmäisen maailmansodan ja Mussolinin valloitusten seurauksena Istriaan, Dalmatiaan ja Dodekanesian saarille mutta menetti nämä alueet toisessa maailmansodassa Jugoslavialle. Valtaosa alueen italiankielisestä väestöstä, eri arvioiden mukaan 200 000–300 000 henkilöä, muutti 1950-luvun loppuun mennessä Italiaan tai lähti siirtolaisiksi Amerikkaan tai Australiaan.

Ensimmäisinä lähtivät aktiiviset fasistit ja Mussolinin hallintokoneiston työntekijät, sitten myös muut väestöryhmät. Muuttajien joukossa oli myös fasistien ja natsien kanssa yhteistoimintaa harjoittaneita slovenialaisia ja kroatialaisia *domobranceja* ja sosialismia pakoon pyrkineitä ”valkoisia slaaveja”. Italiassa tästä monivaiheisesta muuttoaalosta puhutaan raamatullisesti *exodusena*, maanpakona, kun taas Jugoslaviassa sekä nyttemmin myös Sloveniassa ja Kroatiassa poismuuttaminen ymmärretään seuraukseksi ”optiosta”, valinnan tekemisestä maahan jäämisen ja sieltä lähtemisen välillä. Käytettyihin käsitteisiin sisältyy erilaisia tulkintoja ilmiön luonteesta. Italialaisen tulkinnan mukaan kysymys oli ankaran painostuksen ja vainoamisen seurauksena tapahtuneesta pakenemisesta, kun taas jugoslavialainen näkökulma korostaa poismuuttamisen valinnan vapaaehtoisuutta. Jugoslaviaan saattoi myös jäädä, jos hyväksyi sosialistisen maailmankatsomuksen, omaksumi serbokroatiankielen ja muutti sukunimensä slaavilaiseen muotoon. Kiistatonta on, että Titon partisaanit ja paikallinen väestö surmasivat noin 500 fasistia tai sellaiseksi epäiltyä henkilöä vielä sodan ollessa täydessä käynnissä vuonna 1943. Toinen jugoslavialaisen hallinnon masinoima, ensimmäistä systemaattisempi surma-aalto pantiin toimeen taistelujen päätyttyä vuonna 1945. Italialaisten historioitsijoiden arvioiden mukaan tässä aallossa menetti henkensä koko Jugoslavian alueella 3000–4000 ihmistä, joiden joukossa väitetään olleen runsaasti myös täysin viattomia ihmisiä. Lisäksi italialaisia päätyi monien muiden kansallisuuksien edustajien ohella vanki- ja työleirille poliittisesti epäilyksenalaisina ”kansanvihollisina”.

Italian kiistanalaisella koillisrajalla oli syntynyt jo 1800-luvun puolella vahva irredentistinen liike. Se vaati Italiaan liitettävän alueita, jotka Mussolini sittemmin onnistui valloittamaan mutta jotka Italia jälleen menetti toisen maailmansodan seurauksena. Sodan jälkeen irredentistiset ja nationalistiset piirit kampanjoivat voimakkaasti ja osittain myös väkivaltaisesti varsinkin liittoutuneiden miehityshallinnon alaisen Triesten mutta myös Jugoslavian

miehittämän Istrian liittämiseksi Italiaan. Poliittinen oikeisto, Vatikaanin ohjeistamat kirkonmiehet, sodan jälkeen kielletyn fasistipuolueen tilalle perustettu postfasistinen Movimento Sociale Italiano (MSI), paikallinen lehdistö ja monet kansalaisjärjestöt harjoittivat näkyvää antikommunistista ja irredentististä propagandaa saavuttaakseen Istriasta tulevien pakolaisten poliittisen kannatuksen. Tässä propagandassa Tito partisaaneineen demonisoitiin ja pakolaiset kuvattiin heidän viattomina ja puolustuskyvyttöminä uhreinaan.

Italianpuoleisella rajaseudulla, etenkin Triestessä ympäristöineen, italialaisten kohtaloihin sosialistisen Jugoslavian kynsissä ja *exodukseen* liittynyt poliittinen propaganda ja muistelu käynnistyivät jo sotavuosien aikana. Myös muistelmakirjallisuuden ja sota-ajan päiväkirjojen julkaiseminen alkoi heti kun se oli mahdollista, ja tämä jatkuu edelleen. Sotaa seuranneina vuosina triesteläiset oikeistopiirit ja pakolaisten perustamat järjestöt organisoivat mielenosoituksia, lakkoja ja muuta vastarintaa liittoutuneiden sotilashallintoa ja Italian valtiota vastaan. Heidän tavoitteenaan oli vapaakaupungiksi määritellyn Triesten ja Istrian liittäminen Italiaan. Ilmiötä koskeva kriittinen ja kurinalainen historiantutkimus sen sijaan käynnistyi kunnolla vasta 1980-luvulta lähtien. Kylmän sodan päättymisen jälkeen koilliseen rajaseutuun liittyvä historiantutkimus on noussut yhdeksi keskeisimmistä historiantutkimuksen alueista Italiassa.

Rajaseutuidentiteetti rajaseutupoliitiikan kourissa

Mila Orlicin teos *Identità di confine. Storia dell'Istria e degli istriani dal 1943 a oggi* käsittelee rajaseutuidentiteetin näkökulmasta Istrian ja istrialaisten historiaa vuodesta 1943 nykypäivään. Sen keskiössä on istrialaisiin kohdistunut viranomaistoiminta – toisaalta heidän lähtiessään Jugoslaviasta ja toisaalta heidän saapuessaan Italiaan. Orlic ei tarkastele lähtijöitä ainoastaan viranomaisten harjoittaman väestöpolitiikan uhreina vaan pyrkii myös selvittämään istrialaisten omia valintoja ja ratkaisuja poliittisesti ahtaissa pelitilanteissa, joissa oli kuitenkin tarjolla enemmän kuin yksi vaihtoehto.

Pariisin rauhansopimuksessa vuonna 1947 onnistuttiin sopimaan aiemmin mainitusta optiojärjestelmästä, jonka mukaan italiankieliset asukkaat saivat ja myös joutuivat lähtemään maasta, jos he eivät halunneet ottaa käyttökielekseen serbokroatiaa ja muuttaa sukunimeään slaavilaiseen muotoon. Lähteminen edellytti optio- eli poismuuttohakemuksen tekemistä. Orlic tuo

esille, että etenkin kaksikieliset Italiaan pyrkijät politikoivat tietoisesti järjestelmän kielikriteereillä. Arkistoaineistoista ja etenkin väestönlaskennoista käy nimittäin ilmi, että istrialaiset eivät mitenkään välttämättä ilmoittaneet todellista käyttökieleltään viranomaisille vaan vastasivat sen mukaan, mitä pitivät itselleen hyödyllisenä. Toisin sanoen poispääsemisen varmistamiseksi äidinkieleksi ilmoitettiin italia silloinkin, kun kotona puhuttiin italian lisäksi tai sen asemesta sloveniaa tai kroatiaa. Optiojärjestelmän puitteissa hylättiin noin 12 000 hakemusta, mutta valtaosa halukkaista päästettiin lopulta menemään.

Ensimmäiseksi etualalle nousee kysymys, miksi niin moni päätyi lähtemään. Vaikka yhtä ja yksiselitteistä vastausta tähän kysymykseen ei ole, kielestä tuli yksi merkittävimmistä lähtöpäätökseen vaikuttaneista tekijöistä. Sosialistisessa Jugoslaviassa nimittäin yritettiin murskata Balkania pitkään riivannut yltiönationalismi ja siitä seuranneet konfliktit sekoittamalla eri kansallisuuksien asuinalueita ja määräämällä serbokroatia kaiken kodin ulkopuolella tapahtuvan kanssakäymisen ja toiminnan kieleksi. Tämä ei miellyttänyt läheskään kaikkia istrianitalialaisia. Vielä vähemmän heitä miellytti ajatus lasten lähettämisestä serbokroatiankieliseen kouluun.

Jugoslavian viranomaisten kielipolitiikka oli käytännössä kovin vaihtelevaa ja sitä muutettiin moneen otteeseen niin paikallisella kuin valtiollisella tasolla. Orlićin tutkimusaineistosta käy ilmi, että usein uudet ammattitaidottomat paikallisviranomaiset tulksivat Belgradin ohjeita paljon ahtaammin ja kireämmin kuin oli tarkoitus. Keskushallinto joutui ohjeistamaan heitä monta kertaa uudestaan. Lisäksi sosialistisessa Jugoslaviassa säädettiin jo 1940-luvun lopulla kansallisia ja kielellisiä vähemmistöjä suojaavia lakeja, joiden turvin monet italiankieliset koulut, lehdet ja kulttuuriyhdistykset saattoivat jatkaa toimintaansa. Italiassa ei ole vastaavia lakeja sloveniankielisen vähemmistön kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien turvaamiseksi vieläkään.

Orlićin tutkimuksesta syntyy vaikutelma, että istrianitalialaisilla lähtijöillä oli taipumusta tulkita ankaria viranomaistoimenpiteitä italialaiseen vähemmistöön kohdistuneena erityisenä riistona, kun todellisuudessa kysymys oli erittäin vaikeiden olosuhteiden sanelemista ratkaisuihin, jotka koskivat koko valtakuntaa, kaikkia väestö- ja kieliryhmiä, ja liittyivät kielipolitiikan lisäksi asutus- ja työvoimapolitiikkaan. Serbokroatia oli siis monille muillekin täysin uusi kieli omaksuttavaksi ja moni muukin joutui jättämään vanhat asuinsijansa jugoslavalaisen asutus- ja työvoimapolitiikan seurauksena. Vastaperustettu sosialistinen Jugoslavia kamppaili valtavien ongelmien kans-

sa. Maa oli sodan ja sisällissodan jäljiltä kirjaimellisesti raunioina. Etenkin Istrian kaltaisilla reuna-alueilla oli ankaraa puutetta kaikesta ja siellä nähtiin suoranaista nälkää. Jälleenrakennusprojekteissa ja teollistamisessa kipeästi tarvittuja ammattimiehiä ei päästetty lähtemään maasta vaan siirrettiin sen sisällä sinne, missä työvoimaa kulloinkin tarvittiin. Autioituvaan Istriaan siirrettiin väkeä muualta sen elinkelpoisuuden palauttamiseksi. Nopeasti epäonnistuneeksi osoittautunut maareformi pakkolunastuksineen ja valtiontiloineen koski sekin koko Jugoslaviaa eikä pelkästään istrianitalialaisia.

Sisä- ja kielipolitiikan ohella istrialaiden mahdollisuuksiin muuttaa pois maasta vaikutti merkittävällä tavalla geopolitiikka ja pian kuumen sodan päättymisen jälkeen syttynyt kylmä sota. Jugoslavia liittyi aluksi Stalinin Neuvostoliiton johtamaan Kominterniin ja harjoitti sen ohjeiden mukaisesti italialais-jugoslavalaisista veljeyden politiikkaa. Istrianianitalialaiset olivat kuitenkin Italian fasistisen taustan takia erityisen silmälläpidon alaisina uuden järjestelmän viranomaisten ja vakoojien metsästäessä ”kansanvihollisia”. Stalinin ja Titon välirikko ja Jugoslavian erottaminen Kominternista vuonna 1948 johtivat niin Euroopan geopolitiittisen kartan muuttumiseen kuin muutoksiin Jugoslavian sisäpolitiikassa. Maareformi lakkautettiin ja alettiin edistää kauppa- ja muita suhteita länteen. Keskusjohtoisen hallintojärjestelmän tilalle alettiin kehittää paikallisesti johdettua itsehallintososialismia. Maahan sosialismia rakentamaan muuttaneita italialaisia kommunisteja alettiin paradoksaalisesti epäillä petturuudesta ja leimata ”kansanvihollisiksi” heidän pysytellessään Moskovan linjalla.

Muutokset niin geopolitiikassa kuin Jugoslavian sisäpolitiikassa sysäsivät liikkeelle aina uuden muuttoaallon istrianitalialaisten piirissä. Niiden pelättiin laukaisevan uusia vainoja tai sulkevan rajan ja poislähtömahdollisuuden lopullisesti. Taloudellisten tekijöiden ohella lähtöhaluja lisäksi usein ratkaisevasti istrianitalialaisten keskuudessa kehittynyt pelon ilmapiiri. Vaikka valtaosa istrianitalialaisista ei Orlicin mukaan kokenut merkittävää syrjintää henkilökohtaisella tasolla, kollektiivisesti vainoa pelättiin sitäkin enemmän. Aikaisemmin mainitut jugoslavalaisien partisaanien ja hallintoviranomaisten toimeenpanemat joukkoteloitukset kesällä 1943 ja 1945 olivat omiaan kärjistämään kollektiivista pelkoa.

Orlic käsittelee myös merkittävää yhteiskunnallista, sosiaalipsykologista ja identiteettipoliittista tekijää: italialaisten ylemmydentunnetta suhteessa paikalliseen slaavilaiseen väestöön. Jo Italian kuningaskunnan aikana käynnistetyt ja fasismin kaudella tehostetun rodullistavan ja hierarkisoivan italia-

laistamispolitiikan seurauksena istrianitalialaiset olivat tottuneet pitämään itseään kulttuurisesti kehittyneempänä kansanosana, jonka tehtävänä oli alueen sivistäminen ja sen italialaisuuden vaaliminen ja kehittäminen. Monet valitsivat mieluummin lähtemisen kuin joutumisen barbaaristen ja takapajuisten slaavien vallankäytön uhreiksi. Vielä 2000-luvulla haastateltujen pakolaisten lasten muistelukerronta toistaa ajatusta ”*s’ciaveista*” (venetonkielinen murreilmaisu, joka yhtäläistä slaavin orjaan) sivistymättömänä ja alempiarvoisena kansanosana.

Istrianitalialaisten muuttoliike Italiaan kesti aina 1960-luvun alkuun asti. Vasta Orlicin kaltaiset kriittiset tutkijat ovat tämän vuosituhannen puolella alkaneet kiinnittää huomiota Italian viranomaisien koillisrajaan kohdistuneeseen propagandaan ja vastaanottopolitiikkaan. Tosin istrialaista pakoilaisten järjestöt ovat pitkään arvostelleet ankarasti Italian valtiota pakolaisten traagisen kohtalon sivuuttamisesta niin käytännön toimenpiteiden tasolla kuin kansallisissa muistamiskäytännöissä.

Orlic tuo esille, että itse asiassa Italian viranomaiset olivat välittömästi sodan jälkeen kaikkea muuta kuin innostuneita ottamaan vastaan ensin kymmeniä ja lopulta satoja tuhansia istrianitalialaisia. Toisaalta haluttomuus liittyi koillisrajan kiistanalaisuuteen. Maassa eläteltiin pitkään toivoa, että ainakin Istria mutta kernaasti myös Fiume/Rijeka ja jopa Dalmatian rannikko onnistuttaisiin rauhanratkaisussa palauttamaan Italian hallintaan. Toisaalta haluttomuus liittyi sodanjälkeisiin poliittisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin. Kommunistit eivät halunneet Istriasta pakolaisia, koska he epäilivät näiden olevan fasisteja. Kristillisdemokraatit taas eivät halunneet lisätä valtion ennestään raskasta taakkaa sodan runteleman maan jälleenrakentamisessa. Myös Italia oli raunioina, ihmiset näkivät nälkää, asuivat raunioissa ja olivat vailla työtä ja toimeentuloa. Valtaosa Istrian pakolaisista tulikin Italiaan omin neuvoin, vaikka valtio osallistui joihinkin evakuointioperaatioihin. Tunnetuin näistä oli Polan/Pulan evakuointi Pariisin rauhansopimuksen solmimisen jälkeen vuonna 1947.

Vastauksena muuttoliikkeeseen viranomaiset alkoivat perustaa pakolaisten vastaanottokeskuksia. Perustamisessa käytettiin hyväksi etenkin sodan aikaisia sotavanki- ja keskitysleirejä mutta esimerkiksi myös Vittorio Mussolinin perustamasta Cinecittästä kasvoi valtava pakolaisleiri. Orlicin mukaan italialaisella vastaanottojärjestelmällä oli neljä erityistä piirrettä. Pakolaisia ei sijoitettu perheisiin vaan pakolaiskeskuksiin. Toiseksi pakolaisia käytettiin hyväksi pohjoisen rajaseudun italialaistamispolitiikassa sijoittamalla heitä

erityisen paljon Etelä-Tiroliin ja Trentinon. Kolmanneksi italialaisista vastaanottokeskuksista muodostui hyvin pitkäaikainen ilmiö ja osasta niistä kehittyi vuosien kuluessa kokonaisia kaupunginosia kuten Rooman Eurissa sijaitseva Villaggio Giuliano Dalmata. Neljänneksi vastaanottokeskusten asukkaiden työllistyminen oli vaikeaa ja hidasta. Esimerkiksi Pohjois-Italian talousihme 1950- ja 1960-luvuilla sai työntekijänsä pikemminkin Etelä-Italiasta ja Italian saarilta kuin vastaanottokeskuksista.

Niin Istrian ja Dalmatian pakolaisten järjestöt kuin nytemmin myös historiantutkijat ovatkin arvostelleet ankarasti Italian valtion vastaanottopoliittikkaa. Sen jäähmyyttä ja hitautta ei voikaan kunnolla ymmärtää tarkastelematta sitä rinnakkain samanaikaisesti meneillään olleen dekolonisaatioprosessin ja siihen liittyneen valtiollisen politiikan kanssa, kuten tuonnempaa käy tarkemmin ilmi.

Jääneiden muistojen hiljaisuus

Exoduksesta on ilmestynyt Italiassa valtava määrä niin muistelmakirjallisuutta, pamfletteja kuin tutkimusta. Lisäksi niin tutkijat kuin pakolaisjärjestöt ovat haastatelleet ahkerasti Istrian ja Dalmatian pakolaisia. Haastatteluista on julkaistu erilaisia koosteita ja osa niistä on pysyvästi katsottavissa internet-alustojen kautta.

Kaikki tämä puuttuu Istriasta. Vaikka Sloveniassa ja Kroatiassa on tutkittu verrattain runsaasti sekä maan sisäisiä väestöliikkeitä että siirtolaisuutta ulkomaille toisen maailmansodan jälkeisenä aikana, istrianitalialaisia koskeva tutkimus puuttuu lähes kokonaan. Tässä suhteessa Katja Hrobat-Virlogetin antropologinen haastattelututkimus Istriaan jääneen italiankielisen väestön kokemuksista on urauurtava ja avaa kokonaan uuden näkökulman Istrian väestöliikkeiden – ja -muutosten tutkimukseen.

Tutkimus sai ilmestyessään osakseen runsaasti huomiota ja sen ensimmäinen painos myytiin loppuun muutamassa viikossa. Teoksen esittelytilaisuudet täyttyivät paitsi uteliaista myös vihaisista kuulijoista. Kaikkia istrialaisia ei nimittäin miellyttänyt siihen sisältynyt pyrkimys kyseenalaistaa ensin sosialistisessa Jugoslaviassa ja vuodesta 1991 lähtien itsenäisessä Sloveniassa omaksuttu ”virallinen” tulkinta istrianitalialaisten sodanjälkeisestä emigraatiosta Italiaan tai muualle ulkomaille. Hrobat-Virlogetin mukaan tämän virallisen totuuden peruskivi on aikaisemmin mainittu optiojärjes-

telmä, jonka puitteissa italiankieliset saattoivat valita jäämisen ja lähtemisen välillä. Lähteminen siis tulkitaan vapaaehtoiseksi eikä siihen liittynyttä painostamista tai pakottamista pidetä merkittävänä. Hrobat-Virloget taas kyseenalaistaa optiomahdollisuuden vapaaehtoisuuden ja katsoo istriani-talialaisten joutuneen ankaran painostamisen, pakottamisen ja suoranaisen vainoamisen kohteiksi.

Painostuksesta ja vainoamisesta huolimatta noin kymmenen prosenttia istriani-talialaisesta väestöstä päätti jäädä. Hrobat-Virlogetin tutkimuksen tavoite on antaa ääni ja kuunnella niitä istriani-talialaisia, jotka eivät tarttuneet optiomahdollisuuteen tai joiden hakemukset hylättiin. Tätä varten hän teki yhteensä 53 laajaa haastattelua jääneiden keskuudessa. Lisäksi tutkimuksessa on käytetty hyväksi aikaisemmin ilmestyneitä haastattelututkimuksia, kuten Pamela Ballingerin uraauurtanutta tutkimusta *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans* vuodelta 2003.

Vaikka näiden kahden teoksen esittämät tulokset ja tulkinnat tulevat monessa suhteessa varsin lähelle toisiaan, niissä esiintyy hätkähdyttävä ero suhteessa tutkijan ja haastateltavien väliseen suhteeseen. Siinä missä Ballinger korostaa saaneensa ystävällisen ja avomielisen vastaanoton niin Italiassa kuin Istriassa, Hrobat-Virloget valittaa kirjassaan moneen kertaan vaikeuksista löytää haastateltavia. Hänen mukaansa istriani-talialaiset eivät yksinkertaisesti halunneet puhua ulkopuoliselle sodanjälkeisten vuosien kokemuksistaan ja eritellä jäämisensä syitä. Hän törmäsi vaikenemisen muuriin ja epäluuloisuuteen myös yrittäessään löytää haastateltavia rajan toiselta puolelta Italiasta. Hrobat-Virloget tulkitsee vaitonaisuuden ja penseyden kielivän siitä, että traumatisoivien kokemusten aiheuttamat haavat eivät ole vielä kukaan parantuneet ja että sloveeneja kohtaan kannetaan edelleen kauraa. Slovenialainen tutkija siis edustaa edelleen ”historiallista vihollista”, joka ajoi italiankielisen väestön pois sille vuosisatoja kuuluneilta asuinseuduilta.

Tutkimuksen pmississä ja tutkijan ennakoasenteessa suhteessa tutkimuskohteeseensa on joitakin kummastuttavia piirteitä. Ensinnäkin Hrobat-Virloget valittaa, että Istriani rannikkoalueen nykyiset, sinne sisämaasta tai kokonaan muualta muuttaneet asukkaat eivät oikein osaa elää meren kanssa. Hän viittaa Italiaan muuttaneiden istrialaisten muistelukirjallisuudessa paljon käyttämään topokseen *il mare negli occhi*, silmissä loistava meri, verrattessaan aikaisempien asukkaiden väitetysti symbioottista elämää meren kanssa nykyisten asukkaiden kyvyttömyyteen ymmärtää merenläheisen elämänmuodon erityisyyttä. Hrobat-Virloget viittaa myös moneen kertaan

haastattelutilanteisiin, jotka päättyivät yhteisesti jaettuun itkuun muisteltaessa istrianitalialaisten kovaa kohtaloa. Syntyy vaikutelma, ettei tutkija onnistu pitämään kriittistä etäisyyttä tutkimuskohteeseensa vaan antaa sen käännyttää itsensä kannalleen.

Toiseksi Hrobat-Virloget sanoutuu suorastaan kiivaasti irti muistelukerronnan historiallisesta ja poliittisesta luennasta ja esittää, ettei antropologin tehtävä ole yrittää selvittää totuutta, poliittisen analyysin tekemisestä puhumattakaan, vaan kuunnella, mitä ihmiset kertovat kokeneensa. Hän palauttaa muistitiedon poliittisen ja historiallisen tutkimuksen pelkäksi ideologisen muodon tutkimukseksi, joka ei tavoita muistitiedon arkipäiväistä kokemuksellista tasoa. Hän myös väittää, että historioitsijoiden käsissä muisti palautuu epistemologiseksi kuriositeetiksi, joka vaatii tuekseen todisteita ja kurinalaista argumentaatiota.

Vaihtoehtona historialliselle ja poliittiselle luennalle Hrobat-Virloget asettaa tutkimuksensa teoreettiseksi perustaksi Maurice Halbwachsin ajatuksen muistin kehyksistä (*les cadres de la memoire*) - siitä, että yksilön muistot ovat aina yhteydessä kollektiiviseen muistiin ja valikoituvat ja muokkautuvat suhteessa siihen. Tätä taustaa vasten istrianitalialaisten haluttomuus puhua tutkijalle liittyy siihen, että Jugoslavian ja Slovenian kansalliset kollektiiviset muistit eivät tue heidän omaa tapaansa muistaa menneisyyden tapahtumat. Hrobat-Virlogetin tulkinnan mukaan istrianitalialaisten vaikeaminen kielii siis siitä, että he haluavat katkeä omien muistojensa yhteensopimattomuuden jugoslavialaisen ja slovenialaisen historiankirjoituksen kanssa, jossa korostetaan jugoslavialaisten sankarillista ja voittoisaa taistelua fasismia vastaan.

Näiden teoreettisten ja epistemologisten sitoumusten tarkoitus on auttaa avaamaan Hrobat-Virlogetin näkökulmaa tutkimuskohteeseensa, jonka mukaan Istrian traagisen lähihistorian kaikki osapuolet ovat niin historian kuin politiikan uhreja. Hän hylkää jaottelut uhreihin ja pahantekijöihin, voittajiin ja häviäjiin, vainoajiin ja vainottuihin, hyviin ja pahoihin sekä valheisiin ja totuuksiin ja asettuu katsomaan asioita istrianitalialaisten näkökulmasta. Hän katsoo, että antropologin tehtävä ei ole ainoastaan kontekstualisoida ja analysoida muistoja vaan välittää (*care*) tai kantaa huolta niiden esittäjästä ja antaa tälle ääni. Hrobat-Virloget sanoutuu irti perinteisen antropologian ylemmydentuntoisuudesta ja asettaa sen tilalle ruohonjuuritason tarkastelun. Hän korostaa, että tutkijan perusasenteen haastateltavaa kohtaan pitää

olla empatia, joka riisuu antropologisen haastattelututkimuksen valheellisesta objektiivisuuden kaavusta.

Lopputuloksena on tutkimus, jossa pyritään kuuntelemaan ja antamaan ääni istrianiatalialaisten omille kokemuksille ja käsityksille Istriaan jäämisestä. Äänten kirjo osoittautuu niin laajaksi, että se muistuttaa välillä enemmän kakofoniaa kuin tutkijan tavoittelemaa polyfoniaa. Vaikka monet haastatteluvastauksista toistavat Italian puolella vieläkin hyvin yleisiä topoksia ”slaa-vien” barbaarisesta julmuudesta, italiankielisen väestön pelottelusta ja vainoamisesta sekä heidän omaisuutensa pakkolunastamisesta ja kulttuurinsa tukahduttamisesta, joukkoon mahtuu myös kuvauksia sopeutumisesta ja sosialistisen järjestelmän hyväksymisestä tai ainakin sen sietämisestä.

Itse asiassa Hrobat-Virlogetin tutkimus paljastaa paradoksin, jota Italian koillisrajaan kohdistuvaa tutkimusta hallitsevassa italialaisten *exodusta* koskevassa tutkimuksessa ei tunnusteta tai myönnetä. Tämä paradoksi on siinä, että Istriaan jääneen italiankielisen väestön muistojen hiljaisuus on nähtävästi säilyttänyt ne aidompina kuin ankaran poliittisen propagandan ja vaikuttamisen kohteeksi joutuneiden, Istriasta pois lähteneiden pakolaisten muistot. Istrianiatalialaisten kertomuksissa vaikuttaa olevan vähemmän aina samoina toistuvia topoksia, jotka on kuultu tai luettu muiden kertomuksista, ja kokemusten kirjo on laajempi kuin *exoduksen* kokeneiden pakolaisten muistelmissa ja haastatteluissa. Metodologisista ongelmistaan ja italialaisiin päin kallellaan olevasta puolueellisuudesta huolimatta Hrobat-Virlogetin tutkimuksen suurin ansio on äänen antaminen näille kätkeyille ja vaietuille muistoille, jotka eivät ole jähmettyneet aina täysin samoina toistuviksi hokemiksi.

Joukkopakoja, pakkosiirtoja vai dekolonisaatiota

Painotus- ja näkökulmaeroista huolimatta sekä Mila Orlicin että Katja Hrobat-Virlogetin tutkimuksissa korostuu rajaseudun kansallisten, kulttuuristen ja varsinkin kielellisten identiteettien liukuvuus. Ihmiset politikoivat tietoisesti identiteetillään niin väestönlaskennoissa kuin optiohakemuksiinsa. Haastattelut paljastavat, että tämä politikointi ei läheskään aina ollut pelkkää opportunistia vaan sen taustalla oli yleensä myös identiteetin aitoa liukuvuutta tai hybriditeettiä. Osa haastatelluista oli monikielisiä ja osa taas ei identifioinut itseään sen enempiä sloveeniksi kuin italialaiseksikaan.

Varsinkin nuorempien haastateltavien vastauksissa korostui istrialaisuus, identifioituminen alueeseen pikemminkin kuin valtioon tai kieliryhmään.

Pamela Ballinger sai hyvin samantapaisia tuloksia tutkimuksessaan *The World Refugees Made. Decolonization and the Foundation of Postwar Italy* aineistolla, jonka keskiössä olivat International Refugee Organizationin (IRO) ja muiden sodan jälkeen perustettujen pakolaisjärjestöjen kohtaamat vaikeudet luokitella sodan ja sen lopputuloksen asuinsijoiltaan ajamia ihmisiä kansallisiin ja kansainvälisiin pakolaisiin. Monet Italian valtion penseyteen ja sen avustustoiminnan hitauteen ja huonoon tasoon kyllästyneet istriani-talialaiset vaihtoivat strategiaa ja yrittivät päästä IRO:n tarjoaman suojelun piiriin. Tässäkin tapauksessa pakolaiset politikoivat omalla identiteetillään ja yrittivät määritellä sen siten, että kansainvälisen suojelun tarpeen kriteerit täyttyisivät. Taustalla oli myös tässä yhteydessä identiteetin aitoa liukuvuutta tai liminaalisuutta: pakolaiset eivät aina osanneet sovittautua kansainvälisten viranomaisten ja järjestöjen määrittelemiin kategorioihin.

Samalla Ballingerin näkökulma toisen maailmansodan jälkeisiin väestöliikkeisiin Italiassa ja sen sodan seurauksena menettämässä siirtomaissa on paljon laajempi kuin Orlicilla ja Hrobat-Virlogetilla. Hän tarkastelee niitä osana sodan jälkeisiä dekolonisaatioprosesseja. Tässä kontekstissa istriani-talialaiset muodostavat vain yhden lukuisista ihmisryhmistä, jotka joutuivat lähtemään asuinseuduiltaan tai joiden oli valittava jäämisen ja lähtemisen välillä.

Ballingerin näkökulma purkaa ja haastaa rohkeasti Italian koillisen raja-seudun historian tutkimuksen perinteisen pakkosiirtorekisterin ja sen väitetyn ainutkertaisuuden. Tässä uudessa rekisterissä Istria näyttäytyy alueena, jonka kolonialistisia valloituksia hamuava Italian kuningaskunta onnistui saamaan haltuunsa ensimmäisen maailmansodan seurauksena eikä italialaisen kulttuuriperintönsä takia itseoikeutetusti Italialle kuuluvana alueena. Alueen menettäminen Jugoslavialle toisessa maailmansodassa taas ymmärretään osaksi toisen maailmansodan käynnistämiä laajoja dekolonisaatioprosesseja, joiden tuloksena Italia menetti kaikki siirtomaansa.

Ballingerin tutkimuksessa korostuu sodan jälkeen tasavallaksi muuttuneen maan tavaton vastahakoisuus luopua valloitetuista alueista ei vain Balkanilla vaan myös Afrikassa. Itse asiassa Italian valtio elätteli pitkään toisen maailmansodan jälkeen toiveita mahdollisuudesta säilyttää otteensa edes osasta siirtomaistaan ja Balkanin valloituksista. Tämä oli yksi tärkeimmistä syistä Orlicin terävästi esille tuomaan vastaanottopolitiikan ja kotouttami-

sen heikkouteen sodanjälkeisessä Italiassa. Valloitetuilta alueilta ei haluttu ottaa vastaan väkeä, jonka toivottiin voivan jäädä senaikaisille asuinsijoilleen.

Ballinger onnistuu myös taitavasti relativoidaan fasisisyytökset, joiden ainoita viattomia uhreja istrialaiset ja dalmatialaiset ovat katsoneet olleensa. Fasismista tai sen myötäjuoksemisesta epäiltiin nimittäin myös Afrikan siirtomaista palaavia ihmisiä. Vaikka siirtomaihin oli vuosikymmenten kuluessa muutettu myös työn ja toimeentulon perässä, emämaassa fasismiepäily yhdistettiin kaikkiin palaajiin.

Lisäksi Ballinger asettaa myös Orlicín ja Hrobat-Virlogetin ankarasti kritisoiman Jugoslavian harjoittaman nihkeän optiopolitiikan uuteen valoon tuomalla esiin, että myös Italian valtio sekä hylkäsi optiohakemuksia että käytti Istriian ja Dalmatian pakolaisia poliittisesti hyväkseen sodanjälkeisessä italialaistamispoliitikassaan. Etenkin Gorizian seudun italiansloveenien optiohakemuksia hylättiin, koska haluttiin suojella kieliryhmien välistä voimatasapainoa. Samasta syystä hylättiin Jugoslaviasta pakoon pyrkineiden niin sanottujen valkoisten slaavien hakemuksia. Heitä epäiltiin lisäksi myös anti-italialaisista asenteista. Etelä-Tiroliin ja Trentinon taas ohjattiin suuria pakolaismääriä siksi, että haluttiin turvata näiden alueiden italialaistamispoliitiikan onnistuminen.

Kaikkein uusimmassa italialaisessa historiantutkimuksessa on alettu ottaa askeleita samaan suuntaan Ballingerin kanssa. Näyttääkin siltä, että siinä ollaan irrottautumassa perinteisestä italosentrisyydestä ja kansallisesta likinäköisyydestä, jonka seurauksena kaikkea Italian historiaan liittyvää on pidetty historiallisesti ainutkertaisina erityistapauksina, jonka takia niiden vertaamista mihinkään muuhun on katsottu mahdottomaksi. Myös italialaisen kolonialismin historiaa on alettu uusimmassa tutkimuksessa tarkastella entistä kriittisemmin.

Metodologisesti niin Orlicín ja Hrobat-Virlogetin kuin Ballingerinkin tutkimukset viittaavat siihen, että mielenkiintoisinta tutkimusta syntyy erilaisia aineistotyyppjä hyödyntämällä. Historiantutkimuksen ei kannata yrittää tulla toimeen ilman muistitietotutkimusta eikä muistitietotutkimus voi tulla toimeen ilman kurinalaista historiantutkimusta. Riski tulla tutkimuskohteen käännettäväksi on olemassa kaikkiin aineistotyypppeihin nojaavassa tutkimuksessa ja vakiintuneisiin tulkintauomiin juuttumisen vaara koskee myös kirjallisiin tekstityyppeihin perustuvaa tutkimusta.

YTT, dosentti **Tuija Parvikko** toimii Suomen Kulttuurirahaston apurahatutkijana Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella. Hänen meneillään oleva tutkimusprojektinsa käsittelee pakkomuuttojen uhreja ja etno-kansallisia kategorisointeja sekä rajaseutuidentiteeteillä politikointia toisen maailmansodan jälkeisessä Italiassa. Aikaisemmin hän on tutkinut muun muassa italialaista historiapolitiikkaa ja Hannah Arendtin poliittista ajattelua.

Viitteet

- 1 Levi 1986, 10–13.
- 2 Portelli 2012, 42–45; Hrobat-Virloget 2023, 6.
- 3 Myöskään kroatialaistaustainen Mila Orlić ei viittaa vaikeuteen löytää haastateltavia.
- 4 Ks. esim. Deplano, Valeria & Alessandro Pes. *Storia del colonialismo italiano. Politica, cultura e memoria dall'età liberale ai nostri giorni*. Roma: Carocci 2024.

Kirjallisuus

- Ballinger, Pamela. *History in Exile. Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton and Oxford: Princeton University Press 2003.
- Ballinger, Pamela. *The World Refugees Made. Decolonization and the Foundation of Postwar Italy*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2020.
- Hrobat-Virloget, Katja. *Silences and Divided Memories. The Exodus and Its Legacy in Postwar Istrian Society*. New York and Oxford: Berghahn Books, 2023.
- Levi, Primo. *I sommersi e i salvati*. Torino: Einaudi, 1986.
- Orlić, Mila. *Identità di confine. Storia dell'Istria e degli istriani dal 1943 a oggi*. Roma: Viella, 2023.
- Portelli, Alessandro. *Käskey on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*. Suomentanut Aulikki Vuola. Turku: Faros, 2012. (L'ordine è già stato eseguito. Roma: Donzelli, 1999)